VALENTĪNA OPALĀ

"KATRAM MŪŽĀ VIENREIZ JĀTIEK TAM PĀRI..."

Irēna Stradiņa
(M.Brašmanes fotoreprodukcija)

1996.gada 17.janvārī pagāja 100 gadu kopš latviešu izcilā ķirurga, onkologa, medicīnas vēsturnieka un Medicīnas vēstures muzeja dibinātāja Paula Stradiņa dzimšanas. Viņš pieder pie nozīmīgākiem un visvairāk atzītiem 20.gs. pirmās puses Latvijas medicīnas, kultūras un sabiedriskās dzīves veidotājiem. P.Stradiņa dinamiskā, eruditā, daudzslāņainā individualitāte tieši un netieši ietekmēja daudzus. To vidū bija arī viņa meita Irēna Stradiņa – suverēna, intelektuāli bagāta personība ar jūtīgu, pasaulei atvērtu dvēseli... Raksts veltīts viņas piemiņai.

Ikviens cilvēks, un jo vairāk mākslinieks, vēlas tikt atzīts. Arī Irēna Stradiņa to vēlējās... Viņa nespēja dzīvot bez mākslas, tomēr nekad viņa mākslu nestādīja augstāk par visu. Saplūstot ar visu un reizē norobežojoties no visa, viņa veidojās un mainījās, ceļā no sevis pie citiem, pusceļā starp vientulību, no kuras nevarēja izrauties, un mākslas valdzinājumu, bez kura viņa nevarēja iztikt. Irēnas smalkā, sarežģītā, starojošā personība svārstījās starp romantisku jūsmu un depresiju lejām. Tas noteica viņas veiksmes un neveiksmes gan mākslā, gan arī personiskā dzīvē.

Ieejot Irēnas Stradiņas mākslas pasaulē, mums atklājas materiālā pasaule un autora emocija, domas prieks un dvēseliska kustība. Tas ir spilgts individualitātes apliecinājums, kas gūst spēles risinājumu caur formu, krāsu, kopnoskaņu vai kontrastiem.

«Atsevišķi darbi ir patiesi šedevri un stāsta visu par Irēnas personību un to, ko viņa mīlēja glezniecībā. Par to stingro pamatu, ko viņa bija ieguvusi un to vēlēšanos iet tālāk. Un šeit arī dažos darbos ir redzams tas gājiens tālāk... Viņai bija interese par visu jauno, novatorisko. Viņa vienmēr par to runāja un vienmēr pēc tā tiecās...», teica māksliniece Džemma Skulme 1995.gada 21.martā Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā, atklājot gleznotājas un arhitektes Irēnas Stradiņas piemiņas izstādi, kas bija veltīta viņas 70.dzimšanas dienas atcerei. Ekspozīcijā bija skatāma neliela daļa no I.Stradiņas glezniecības klāsta: portreti, ainavas un klusās dabas, kopā divdesmit darbi. Tas nav daudz no viņas atstātā mantojuma, tomēr tas veido noteiktus akcentus mākslinieces daiļradē un sniedz ieskatu viņas mākslā.

Irēna Stradiņa dzimusi 1925.gada 15.martā Rīgā ārsta ģimenē. Nākošās gleznotājas rakstura un pasaules veidošanās procesā dzijas pēdas atstāja viņas tēvs Pauls Stradiņš (1896-1958), kas bija ievērojams ķirurgs, zinātnieks un mākslas cienītājs. Viņam netrūka prasmes sniegt savai meitai dāsnu un nesavtīgu mīlestību. Saikni ar mākslu viņš rosināja, dāvinot Irēnai zīmulus, krāsas, papīru un otas. Viņas māte, savā laikā pazīstamā Petrogradas bibliofila un kolekcionāra Fjodora Mališeva meita Nina Stradiņa (1897-1991) bija ārste. Irēna Stradiņa izauga intelektuālā vidē, kas bija uzlādēta ar uzskatu stingrības un pienākuma apziņas vibrācijām.

Irēnai bija vienpadsmit gadu, kad viņa iestājās 2.Valsts ģimnāzijā, kur viņa mācījās līdz 1943.gadam. Viņa bijusi ļoti vērīga un apzinīga skolniece. Pabeigusi ģimnāziju, Irēna Stradiņa sāka apmeklēt profesora Jāņa Roberta Tillberga mākslas studiju un piedalījās arī šīs studijas rīkotajās izstādēs.

«Uz Tillberga darbnīcu tēvs mani aizveda pie rokas, gribēdams savam muzejam mākslinieku, tuvu cilvēku...» tā kādreiz mākslas zinātniecei Genovevai Tidomanei ir teikusi Irēna Stradiņa¹. Profesors bija prasīgs un stingrs skolotājs, talantīgs mākslinieks un iekļūstīgs pedagogs. Viņš prata saskatīt Irēnas dotības,

¹ Saruna pierakstīta 1964.g. 13.septembrī – Latvijas Mākslas akadēmijas informācijas centrs – I.Stradiņas lieta nr. S-30.

atraisīt viņas talantu. Darbs un mērķtiecība, apdāvinātība un uzticēšanās glezniecībai – šie stūrakmeņi veidoja viņas mākslas pamatu. J.R.Tillberga mākslas studijā pavadītais laiks deva gan profesionālas iemaņas, gan arī zināmu spēju spriest par toreizējās mākslas dzīves parādībām. Sastapšanās bija likumsakarīga un tā noteica Irēnas Stradiņas turpmāko izglītību. Patstāvīgais ceļš mākslā iezīmējās 1944.gada rudenī, kad viņa nokārtoja iestāšanās eksāmenus un tika uzņemta Latvijas Mākslas akadēmijā. Studiju gados viņa mācījās pie vairākiem tā laika pedagogiem – Ā.Skrīdes, K.Miesnieka, L.Svempa, K.Ubāna, bet 4.kursā – J.R.Tillberga figurālajā meistardarbnīcā. Meistara spēcīgā personība noteica viņa skolas savdabību ne mazāk kā specifiski gleznieciskās īpašības. Portreta žanrā J.R.Tillbergs pievērsa uzmanību skaidrai, precīzai formai, ierobežotam kolorītam, lakoniskai analīzei. Reālisma patumšais, drūmais tonis sintezējās ar krāsu svaigumu. Topošā māksliniece apguva akadēmiskās vecmeistariski piesātinātās gleznošanas manieri ar tai raksturīgo priekšmetu telpisko modelēšanu, kompozīciju un detalizētu priekšmetu atveidojumu.

Atceroties J.R.Tillbergu kā pedagogu, Irēna Stradiņa savulaik stāstīja: «Čigāniete bija brīnišķīgs uzstādiņš. Šo darbu sevišķi labi atceros. Uzstādiņš bija ļoti vienkāršs. Profesors atkal izgāja no tā, ka jāva modelim ietērties viņa paša izvēlētais drānās un lielā krāsainā lakatā, kas čigānietes seju pārvērtā, jāva fantāzījai darboties, un vecās čigānietes portretā atplaiskāja viņas dēkainā jaunība. Portretu atceros arī tādēļ, ka pie šī portreta profesors pats strādāja. Viņš tvēra vaibstus tik vienkārši, ātri, tik raksturīgi, ka te gan ar anatomijas zināšanām vien nepietiktu, tā bija plastiskās anatomijas virtuozs pārvaldīšana un pakļaušana savai domai, savai mākslinieciskai iecerei...»²

Vienlaikus ar studijām Mākslas akadēmijā 1944.gadā Irēna Stradiņa iestājās arī Latvijas Valsts Universitātes Arhitektūras fakultātē, ko pabeidza 1951.gada pavasarī. Glezniecība un arhitektūra. Tās savulaik bija viņas dzīves sastāvdaļas un veidoja viņas individualitāti. Pēc gadiem, aplūkojot Irēnas Stradiņas mantojumu, varam konstatēt, ka daudzos izteiksmīguma meklējumos tēlotāja māksla un arhitektūra mijiedarbojās, sintezējās telpiskās vides radīšanā, pierādot, ka spēj sasniegt šai virzienā pietiekami augstu kvalitāti. Arhitektūra bija Irēnas otrais aicinājums, jo tika saprasta sarežģītā perspektīvas mācība, konstrukciju aplēses, inženiertehniskie tāmējumi. Tiesa, arhitektūra, ko, klausot sava tēva padomam, viņa izvēlējās, bija kā uzskanota stīga no bērnu dienām, no Viesītes. Bērības atmiņas. Vectēva, namdara Jāņa Stradiņa mājas, darbnīca ar dēļiem un skaidām, dārza košais zaļums, puķu krāsainība... Tā bija savdabīga poēzijas apstarota vide, ko modulē sapņi par arhitektūru. Pieņemot «atvērtu» nostāju pret apkārtni pasauli, studiju gados Irēna droši gāja uz savu nosprausto mērķi – mākslinieka aicinājumu. Viņu raksturoja neatlaidība, liela pienākuma apziņa un darba mīlestība. Harmonija tai bija imanenta.

² I.Stradiņa. Manas atmiņas par profesoru LPSR Tautas mākslinieku J.R.Tillbergu. 1968.g. 6.maijā. – Turpat.

Irēna Stradiņa. Klusā daba ar šamaņa masku
(M.Brašmanes fotoreprodukcija)

Auglīgs bija Mākslas akadēmijā pavadītais laiks. Akceptējot J.R.Tillberga psiholoģiskā portreta tradīciju, Irēna Stradiņa sāka strādāt portreta žanrā, kas dažādos līmeņos ir garīgās un materiālās dzīves visspilgtākā izpausme. Viņas pirmās portretiskās kompozīcijas «Māsas Asjas portrets» un «Brāļa Jāņa portrets» datētas ar 1944/45.gadu. Darbi gleznoti klasiskās glezniecības skolas ietvaros, eļļas tehnikā, pamatnei izmantojot kartonu. Pie labākajiem un pazīstamākajiem šā perioda darbiem pieder 1947.gadā gleznotais «Aktiera Zeltiņa portrets», «Z.Brāzmas portrets čigānietes tērpā» un «Pašportrets».

Izstāžu apritē Irēnas Stradiņas vārds parādījās 1947.gadā, bet tā īsti savu talantu viņa apliecināja ar diplomdarbu «N.Pirogova Sevastopolē», ko izstrādāja J.R.Tillberga vadībā 1949.gada pavasarī. Darbs tika novērtēts teicami, guva ievēribu un vairākkārt atzīmēts un reproducēts Latvijas presē. Tas saista ar savu dziļo sinkrētismu. Gleznā tēlotā aina no krievu ārsta Nikolaja Pirogova (1810–1881) kara laika dzīves gadiem. Tonāli izsmalcinātās gaismēnas, figūru psiholoģiskais un reālistiskais tēlojums pārliecina ar savu māksliniecisko patiesību un liecina par izteikti reālistisku ievirzi gan gleznas vizuālajā struktūrā, gan tās garīgajā satvarā.

Kur tika smelta ierosme? «Izcilā krievu ķirurga Pirogova dzīve un darbs, īpaši viņa sasniegumi kara ķirurģijas laukā, viņa zinātnieka novatora /.../ un mediķa prakse, kas bija veltīta vienkāršo cilvēku ciešanu atvieglošanai mani arvien valdzināja...»³, tā 1949.gadā rakstīja gleznotāja Irēna Stradiņa. «Par

³

I.Stradiņa. Mans darbs // Padomju Jaunatne. – 1949.19.febr.

lielā ķirurga dzīvi un darbību tēvs prata pastāstīt tik gleznaini un interesanti, ka izvēlējos šo tematu par pamatu savam diplomdarbam Mākslas akadēmijā... Tēvs vēlāk pilnīgi atbalstīja manu ieceri un bieži iegriezās pie manis apskatīt, cik tālu nu darbs pavisinājies uz priekšu. Ar tēvu konsultējos arī telpu un kostīmu jautājumā. Atceros, ka man radās problēma – kā izteiksmīgi attēlot ķirurga rokas, kustību, sejas izteiksmi. Neraugoties uz lielo nevaļu, tēvs neatteica man palīdzēt, pats personīgi pozēdams...»⁴.

Pēc akadēmijas beigšanas 1949.gada rudenī ar darbu «N.Pirogova Sevastopolē» viņa piedalījās vissavienības izstādē Maskavā. Kā pretendenti šajā tēlotājas mākslas skatē pieteicās vairāk nekā 1500 Padomju Savienības labākie gleznotāji, grafiķi un tēlnieki. Līdzās vecākās un vidējās paaudzes māksliniekiem savus darbus eksponēja 78 jaunie autori. Viņu vidū bija arī latviešu gleznotāji Irēna Stradiņa ar darbu «N.Pirogova Sevastopolē» un Alfejs Bromults ar gleznu «Vidzemes jūrmala». Izstādē I.Stradiņa atklājās kā nobriedusi jaunā māksliniece ar savu rokrakstu, māksliniecisko domāšanu un pasaules skatījumu. Rīgā Irēna atgriezās gandarīta un radoša pacēluma pilna. Viņas panākumus un izaugsmi redzēja pedagogi, kursa biedri, viņas talantu atzina skatītāji un kritiķi. Tas bija viņas laiks pilns nemiera, radošas harmonijas, visnozīmīgākais un vislaimīgākais mākslinieces mūžs.

Patstāvīgo gaitu sākums radīja lūzumu Irēnas Stradiņas dzīves ritmā. Pēc studijām universitātē gads pagāja saspringtā atmosfērā Valsts Projektēšanas institūtā. Darbs uzlika papildus slodzi un atņēma daudz stundu no laika, ko Irēna būtu varējusi veltīt glezniecībai. Nostrādājusi neilgu laiku, viņa atstāja institūtu un 1952.gadā uzsāka pedagoga darbu Mākslas akadēmijā – sākotnēji kā asistente J.R.Tillberga meistardarbnīcā, vēlāk kā pasniedzēja Glezniecības katedrā, pēc tam kā lektore, lasot teorētisko kursu arhitektūras vēsturē. Dinamiski aizritēja dienas, pilnas pārdomu, nemiera, radošu meklējumu caurstrāvēs. Saskarsmē ar kolēģiem, draugiem un studentiem pakāpeniski veidojās Irēnas Stradiņas pedagoģes prasme un iemaņas. Brieda ieceres, krājās dzīves un mākslas atziņas, tika meklēta sava saturiski gleznieciska koncepcija.

Piecdesmito gadu vidū glezniecībā ienāca jauna latviešu mākslinieku paaudze – Leo Kokle, Harijs Veldre, Džemma Skulme, Uldis Zemzaris, Laimdots Mūrnieks, Bīruta Baumanne un vēl daudzi citi. Uzsākot savas gaitas, vairāki no viņiem dailrades centienos izvirzīja prasību pēc jauna, saturiska pavērsiena glezniecībā. Viņi bija novatorisku vērtību meklētāji un radītāji, kas savos darbos apliecināja dzīves uztveres svaigumu un oriģinalitāti. Šis process iezīmēja jaunu pavērsienu latviešu glezniecībā, kad vēlāk dzima skarba, pat heroiski monumentāla glezniecība.

⁴ I.Stradiņa. *Medicina mākslas tēlos // Profesors Pauls Stradiņš dzīvē un darbā.* – Rīga, 1961. – 191.–192.lpp.

Irēna Stradiņa savā jaunradē netuvinājās šim glezniecības novitātēm. Estētisko vērtību pasauli viņa skatīja caur reālistiskās mākslas prizmu, darbotamās portretā, ainavā, figurālajā un klusās dabas žanrā. Sava skolo-tāja J.R.Tillberga ietekmē par galveno žanru mākslinieces glezniecībā kļuva portrets, kurā ir saglabāties viņas bagātās un jūtīgās dvēseles pieskāriens, jūtu strāvājums un emocionālais pārdzīvojums. Portreta ietvaros Irēna Stradiņa risināja gleznieciska rakstura problēmas un apliecināja savus mākslinieciskos principus un ieceres. Klusinātā noskaņā, fiksējot it kā nejaušā pozā, viņa attēloja profesora A.Liepukalna mātes portretu (1954), kurā atklājas sievietes rakstura gaišums un dzīves ritējums. Darbs risināts ļoti korekti, tikai nedaudz ieskicējot psiholoģisko stāvokli. Gleznas krāsoņu gammu pamatā veido brūno toņu kombinācijas.

1952.gadā Irēna Stradiņa devās uz Piemaskavu, jo radās iespēja pabūt Seņežas vissavienības mākslinieku jaunrades namā, kurā pulcējās māksli-nieki no dažādām republikām un pilsētām. Radošā gaisotne radīja spriegu-mu un interesi par citu tautu dzīvi, kultūru un dabu. Atgriežoties mājās, Seņežā pavadītā laika iespaidi atspoguļojās eļļas gleznojumos «Ziemas ainava» un «Vārti Seņežā» (abi 1952).

Irēnas Stradiņas glezniecību nevar aplūkot tikai ar portretu un ainavu, sava vieta viņas daiļradē ir arī klusās dabas gleznojumiem, kas aizsākās 40.gadu beigās un gadu gaitā kļuva par nozīmīgu koloristikas skolu no izkopta toņu gleznojuma radošās darbības sākumā līdz krāsu kontrastiem bagātam, piesātinātam gleznojumam daiļrades pēdējā posmā. Visbiežāk māksliniece gleznoja ikdienišķas lietas un ziedu kompozīcijas. Viņai patika krāšņas pu-ķes. Viņa tās gleznoja, jo patiesi tās izjuta. Meditatīvi atveroties poētiskajai pasaulei Irēna savas noskaņas izteica krāsās. Tā radās gleznas – «Klusā daba» (1954), «Neļķes» (1957).

Sākot no 1957.gada, oficiāli nodibinoties Medicīnas vēstures muzejam, Irēna Stradiņa uzmēmas mākslinieces darba pienākumus muzejā. Viņa zīmēja un gleznoja ārstu portretus, figurālas kompozīcijas, metus, kas skāra medicīnas tēmas, kā arī darbojās interjera jomā. Medicīna bija Irēnai viens no iedvesmojošiem impulsiem. Uzticēšanās tai ļāva ieskatīties medicīnas vēstures lappusēs, iepazīties ar ievērojamām personībām un notikumiem, nodoties domlīnām noskaņām par laika nemītoģo plūdumu.

Kādas paliekošas vērtības viņa atstājusi mums, darot bagātāku Medicīnas vēstures muzeju? Domājot par šo jautājumu un raugoties no laika distances, jāatzīst, ka mākslinieciskais līmenis kopumā ir nevienmērīgs. Līdzās augst-vērtīgam darbam «N.Pirogova Sevastopolē», gleznieciski atraišītai kompo-zīcijai «Klusā daba ar šamaņa masku» (1966), būtiskām vērtībām latviešu medicīnas vēsturē – «Profesora K.Rudziša portrets» (1950), «Operāciju zāle» (1956), «Profesora P.Stradiņa pēdējais gājiens no slimnīcas» (1960) parādās arī darbi, kuri neizceļas ar patstāvīgām mākslinieciskām kvalitātēm: «P.Stradiņa portrets» (1959), ārstu portreti pēc fotogrāfijām, figurālas kompozīcijas, zīmējumi.

Pievēršoties neliela izmēra darbiem kā piemēri mināmi divi 1970.gadā pasteltehnikā darināti gleznojumi: «Slimnīcas dārzā» un «Slimnīcas parks»⁵. Darbiem raksturīgas maigas pastelzīmju gradācijas, jūtīga tiešamības uztvere. Tās ir pēdējās gleznas, kuru tematika saistīta ar medicīnu.

Ar lielu pietāti pret tēva dibināto Medicīnas vēstures muzeju Irēna Stradiņa veidoja interjerus gatavā, uzbūvētā ēkā, kuras kopainā dažādās modifikācijās bija vērojama racionālisma un romantisma mijiedarbība, kas savukārt veidoja plašu noskaņu diapazonu. Viņa mēģināja iekļauties jau izveidotā funkcionālajā, konstruktīvajā un apdares materiālu sistēmā, nemeklējot novatoriskus telpiskās vides risinājumus, bet veicot uzticēto pienākumu godprātīgi un atturīgi korekti. Nozīmīgākais mākslinieces veikums bija tēva Paula Stradiņa memoriālās telpas interjera iekārtojums, kuru gadu ritumā ir skārušas dažādas pārmaiņas un uzslāņojumi.

Agrīnā interjera veidojums datējams ar 1959./60.gadu. Apskatot tā laika vizuālo materiālu, redzam, ka interjera koptēlā galvenais mākslinieciskais akcents ir Irēnas Stradiņas gleznotais tēva portrets. Telpas risinājumā vērojama tieksme pēc racionāla satvara. Funkcionāli akcentējošie priekšmeti izvēlēti pārdomāti un mērķtiecīgi, kas kopējā interjera kompozīcijas struktūrā radīja monolītu iespaidu. Kopumā telpa labi funkcionēja attiecībā pret blakustelpām un nenonāca pretrunā ar visas ēkas pamatstruktūru.

Jaunais etaps muzeja darbā sakrita ar ļoti svarīgiem notikumiem Irēnas Stradiņas dzīvē. 1957.gadā viņa tika uzņemta Mākslinieku savienībā, bet gadu vēlāk sekoja skarbs pārbaudījums – no dzīves šķīrās viņas tēvs. Irēna smagi pārdzīvoja zaudējumu. Atmiņu kaleidoskopā slidēja kopā pavadītie gadi, tēva dzīves ainas, ārsta un zinātnieka, kura vārds ir cieši saistīts ar spožākajām latviešu medicīnas lappusēm. Savu mīlestību, skumjas un dvēseles vientulību vistiešāk māksliniece izteica vienkāršā, lakoniskā kompozīcijā «Profesora P.Stradiņa gājiens no slimnīcas» (1960). Zīmējums ir kā rekviēms, kurā atklājas pietiekami daudz, tomēr paliek kaut kas tieši nepateikts. Tā ir daļa patiesības, ko Irēna Stradiņa paņēma sev līdzī mūžībā.

Piecdesmito gadu beigās viņas stilā notika nopietnas pārmaiņas. Gleznnieciskā maniere sāka pakāpeniski atrāties no reālisma tradīcijas. Paleta kļuva skanīgāka, košāka kolorītā. Audeklos parādījās izteiksmes līdzekļu meklējumu iezīmes. Šīs pārmaiņas saskatāmas vairākos portretos. Viens no tiem – «Aktrises portrets» (1958), kurā iezīmējas romantiskas tendences, kas parādās gan sižetiskajā, gan tēla emocionālajā raksturojumā. Sievietes tēls interpretēts kā jūtīga, apcerīga būtne. Krāsu valoda ekspresīvi kāpināta, kontrastiem bagāta.

Irēnas Stradiņas radošajā biogrāfijā nevar paiet garām periodam, kurā viņa vienlīdz nozīmīgi darbojās rūpnīcā «VEF» un «Rīgas Audums» kā projektētāja interjeru jomā. Par mākslinieces radošo darbību rūpnīcā «VEF»

5 Abi darbi privātkolekcijā.

no 1962.gada līdz 1966.gadam spilgti liecina gleznotāja Ulda Zemzara atmiņas: «Vērtējot Irēnas Stradiņas darbību rūpnīcu interjeru radīšanā, mēs nepārspilēsīm, ja atzīmēsīm to kā mūsu apstākļos novatorisku /.../ Nopietnās zināšanas arhitektūrā un glezniecībā deva lietiskus rezultātus jaunajā darbā, radot daļus un derīgus pārveides projektus sadzīves un ražošanas telpām /.../ Viņa uzlaboja arī uzskaites materiālus, standus, pārveidoja tos pēc dekoratīvās kultūras un psiholoģiski vizuāliem principiem /.../ Viņas vadībā tika veikta radio ražošanas korpusa un stāvu iekārtu un telpu krāsojums, sadzīves un sabiedrisko telpu labiekārtojums. Nostūri gar Brīvības (toreiz Leņina) ielas malu tika ierīkots skvērs ar atpūtas soliēm, rūpnīcas darba pirmrindnieku fotoportretu vitrinām, tad vēl centrālās rūpnīcas ēkas rekonstrukcija, direktora kabineta iekārtojums, krāsojums un tapetējums, centrālās katlu mājas krāsojums utt. Visvairāk strādnieku acīs Irēna cēlās ar ēdnīcas remontu. No neglītām, zemām pagraba telpām nelielas pārbūves rezultātā izveidoja ļoti mājīgas, pat ērtas ēdnīcas zāles.»⁶

1966.gadā Irēna Stradiņa pārgāja strādāt uz rūpnīcu «Rīgas Audums», veicot analogiskus darbus ar lielu darba mīlestību, rūpību un pašdisciplīnu. Apcerot paveikto, jāatzīmē, ka viņas jaunradē vērojama ieceru daudzveidība, prasme radīt laikmetīgu vidi, stilistiski vienotus ansambļus, kas visuzskatāmāk parādījās vizuālajā informācijā un atbilstošos interjera iekārtojumos. Viss paveiktais dod pietiekami spilgtu priekšstatu par viņas māksliniecisko interešu vērienu un realizēšanas iespējām vai šo iespēju trūkumiem. Vienlaikus darbam ražošanas vidē Irēna Stradiņa darbojās vietējā mākslas dzīvē, regulāri eksponēja darbus Latvijas mākslas skatēs. 1968.gadā viņu uzņēma Arhitektu savienībā.

Orientāciju uz krāsriedā ekspresīvu, skanīgu gleznojumu Irēna Stradiņa savā daiļradē īsti piesaka 60.gadu 2.pusē. Mākslinieciskās tēlainības diapazons variē no optimistiskām metamorfozēm līdz nemiera, emocionāla diskomforta finesēm, kas tvertas krāsās, linijās un ritmos. Pēc būtības tuvāka viņai bija elļas glezniecība, kas ar laiku kļuva par gleznotājas izjūtu, pārdzīvojumu un noskaņas fiksētāju. Nozīmīgākais devums saistīts ar portreta žanru, tajā visspilgtāk izpaužas mākslinieces talants un gleznieciskā meistarība. Viņas atveidotie tēli ir vīriešu un sieviešu portreti – tieši un intelektuāli skaidri. Irēnai Stradiņai tuva ir mākslinieku, rakstnieku, aktieru un citu inteliģences pārstāvju garīgā pasaule. Pozitīvo cilvēcisko kodolu viņa akcentēja bulgāru tēlnieka D.Ostoičeva portretā (1966) un ukraiņu dzejnieces E.Neimanas portretiskā tēlojumā (1969). Pēc savas gleznieciskās struktūras darbi ir lakoniski, formas modelētas pastozā otas rakstā, attiecīgā brīdī uztvertais modeļa emocionālais noskaņojums apvienots ar autores pārdzīvotām izjūtām.

1995.gada 21.martā Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā tika atklāta Irēnas Stradiņas piemiņas izstāde. No kreisās: Irēnas Stradiņas meita Adrienna Kalniņa ar vīru Uldi un meitu Irēnu

Šajā laikposmā Irēna Stradiņa strādāja arī ainavas žanrā. Viņas atstātie dabasskati gleznoti braucienos uz Kauņu, Kaukāzu un Krimu, akceptējot citas zemes skaistumu un izteiksmību. 1968.gadā māksliniece radīja ainavu «Kauņa», kurā pilsētas ainaviskā tēla raksturojumam lietoja siltās krāsas, pretstatot tām vēsi zilganzaļos toņus, ar to panākot možu, dzīvespriecīgu noskaņu.

60.gadu 2.pusē veiktais brauciens uz Kaukāzu un Krimu bagātināja Irēnas Stradiņas glezniecisko paleti. Viņas uzmanības lokā iezīmējās Melnā jūra, Genujiešu cietoksnis, Kaukāza kalnu grēda un Gurzufas dabasskati. Visbiežāk māksliniece gleznoja ainavu mirkļa tvērumā un tai atbilstošā ekspresijā. Viņas krāsziedā spožajos dienviņu ainavu gleznojumos jūtam mākslinieces būtību, kas izpaužas emocionāli gleznieciskā ekspresijā. Divi no šāda rakstura darbiem ir ainavas – «Jaunā gaisma» un «Ainava ar cipresēm» (abi 1969). Vairākiem ceļojumā gleznotiem darbiem piemīt studiju raksturs, piemēram, kompozīcijām «Gurzufa» un «Gurzufas pludmale», gleznotām 1966.gadā.

Svešatnē pavadītais laiks Irēnai Stradiņai sniedza plašu emocionālu pārdzīvojumu amplitūdu, tomēr tas neļāva pietuvoties šīs vides dziļākam slānim. Aizraujoties ar specifiskiem uzdevumiem dabasskatu gleznošanā,

māksliniece neatsedza tajos dziļāku saturu. Ainavas motīvu, noskaņu ne vienmēr izdevās ietvert adekvātā gleznieciskā formā.

Irēnas Stradiņas ainavu klāstā ir arī dabas skati, veltīti Latvijas tematikai. Šajās kompozīcijās attēloti pavasara motīvi, vasaras un rudenīgas noskaņas. Ieskatu par viņas devumu šajā darbu grupā sniedz gleznojumi «Pavasaris», «Smārdes meži» (abi 1967), «Rudenīgas lietavas» (1967/68). Ainavu pamatā ir zaļo, zaļganpelēko, zilo toņu gamma. Kolorīts ir noteicošais darba komponents, emocionālās slodzes nesējs un asociatīvo noskaņu rosinātājs.

Ar kļu poēziju Irēna gleznoja arī vienkāršus dabas stūrīšus, piemēram, «Dārza ainava» (1970), «Dārza stūrītis» (1971). Ainavai Irēnas Stradiņas daiļradē bija svarīga vieta. Tās satvarā noteicošais bija mākslinieces emocionālais vērojums, kas bija atkarīgs no izvēlēta motīva vai nu liriski intīma, romantiski niansēta vai arī dramatiski piesātināta. Viņas darbu klāsts ļauj viņu vērtēt kā ainavisti, kas jūtīgi uztvēra dabas daudzveidīgo skaistumu, tomēr atzīstot, ka dabas noskaņu izpausme nebija viņas jaunrades galvenais uzdevums un apliecinājums.

60.gadu 2.pusē Irēnas skatiens aizvien retāk kavējās pie ziediem un lietām. Tomēr pa retam māksliniece uzgleznoja arī kļuso dabu. Pie viņas labākajiem mākslas paraugiem minama kompozīcija «Klusā daba ar šamaņa masku», kas būvēta uz formu un krāsu kontrastiem ar melnās krāsas dominanti koloristiskajā uzbūvē. Darbam ir vairāki satura slāņi. Uzmanību vispirms saista priekšmeti ar savām atšķirīgajām formām, krāsām, otrkārt, kompozīcija tēlaini stāsta par šamaņiem un viņu kultu, treškārt, grāmatas gleznā ienes pretmetu, liek izjust to nozīmību un neizsmeļamās bagātības. Gleznojumam piemīt kontūru skaidrība, iztēli rosinoša dzeltenī, sarkani un brūni toņi, traktēti ar pārejām un niansēm. Kompozīcijā nepretencioza, krāsu attiecību saspēlē ekspresīva ir Irēnas Stradiņas 1970. gadā gleznotā «Klusā daba». Krāsās ir tverta materiālā pasaule kā kļusās dabas objekti – emaljēta krūze, pulkstenis, dabas veltes, rupjmaizes klaips, nazis. Gleznojumā māksliniece akceptē kļusās dabas sadzīvīsko noslieci un apliecina savas simpātijas vienkāršo lietu pasaulei un darbā radīto vērtību skaistumam. Irēnas Stradiņas sniegums kopumā liecina, ka arī kļusās dabas žanrs nekļuva par nozīmīgu parādību viņas mākslā, kaut gan tajā vērojami atsevišķi nozīmīgi sniegumi, satura un formas tendences.

Paralēli eļļas glezniecībai māksliniece epizodiski pievērsās arī ainavu un portretu gleznojumiem akvareļtehnikā. Savus iespaidus viņa attēloja gleznās – «Kaukāza kalnu grēda» (1965), «Mazā Andreja portrets» (1971) un vairākās citās kompozīcijās.

Savu dialektiku viņa apliecināja arī grafiskā izteiksmē, izpildot zīmējumus ogle, sāngīnas, sēpijas un zīmuļa tehnikā. Irēnas Stradiņas darinātajos zīmējumos galvenais ir līnija, sākotnēji nosvērta un atraisīta, vēlāk sausāka un nervozāka. Mākslinieci interesēja zīmējums kā patstāvīgs mākslas darbs. Viņas nelielajā grafikas klāstā, tāpat kā glezniecībā, dominēja ainava un portrets, kura ievaros tika meklēta brīva, individuāla pašizpaušmes forma,

piemēram, kompozīcijās «Genujiešu cietokšņa vārti» (1968, ogle), «M.Brāzmas portrets» un «Adriennas portrets» (abi 1970, sēpija).

Irēnas Stradiņas mākslinieciskā aktivitāte izpaudās mainībā un attīstībā, kas konstatējamas 70.gadu sākumā darinātajās Gurzufas skicēs ar vaska kritiņiem. Zudušas ir vizuāli uztveramās ainavas īpatnības, pastiprinājusies emocionālā ekspresija, būtiska kļuvusi subjektīvā pieeja, meklējot sev tuvu ainavisko tēlu. Nozīmīgas kļūst fineses, grūti uztveramas izjūtas. Viņas glezniecība implicē jaunu redzes leņķi fragmentārās, krāsainās, ar brīvu triepienu gleznotās kompozīcijās. Balstoties uz šo interpretāciju, mēs pieņemam jaunu nostāju pret viņas mākslu un viņas iekšējo pasauli.

Irēnas Stradiņas mūžs bija īss. Viņas ideāli palika nepiepildīti un ieceres nerealizētas. Sniegums glezniecībā apliecina žanrisku daudzveidību figurālajās kompozīcijās, portretos, ainavās un klusajās dabās. Profesionālajā izpildījumā konstatējams darbu māksliniecisko kvalitāšu nevienāda, nestabils līmenis. To apliecina gan formas, gan arī satura un gleznieciskā rokraksta nepilnības. Atsakoties no reālisma koncepcijas, meklējot jaunus uztveres un risinājuma aspektus, Irēna Stradiņa neatrada savu izteiksmi un neizstrādāja savu individuālu stilu. Aizņemtībā un noslogotībā talants netika izkopts un noslīpēts. Radošo pilnbriedu nesasniedza ne gleznotāja, ne arhitekta. Tam par iemeslu bija dzīves nemitīgie spriegumi, sarežģītā un iekšēji pretrunīgā garīgā pasaule, slimība, dalītas intereses, kā arī pāragrā nāve.

Māksla Irēnai deva iespēju izjust garīgo pacēlumu, pārdzīvot katarsi, bet vienlaicīgi izraisīja tīri personiskas negatīvas kolīzijas, veicināja viņas dramatisko mūža noslēgumu. Kā tad īsti pietrūka? Viņa nemitīgi meklēja atbildi uz šo jautājumu, dzīvodama savā īpašā pasaulē. Pasaulē, kas bija piesātināta ar pesimismu, mokpilnām pārdomām par dzīves trāgisko nepilnību. Zudušas bija ilūzijas. Viņa palika viena. Viena ar nojautu dvēselē – tā būs vienmēr. Izsmēlusi savus radošos spēkus, viņa tuvojās sava mūža izskaņai. 1972.gada 7.martā Irēna atteicās no dzīves. Viņa devās ceļā uz kaut ko nezināmu un varbūt nekad neizzināmu.

Vai mēs viņu varam saprast? Varbūt... Varbūt, ja pieņemam, ka Irēnas dzīves mods manifestējās Andra Bergmaņa dzejas rindās: «*Katram mūžā vienreiz jātiek tam pāri... Jāatstāj tas mitekļis, kurā esi saudzēts, kurā no pasaules esi sargāts...*» Ko slēpj sevi rakstītais? Jēdzienu «realitāte» un «cilvēks» izpratni? Mikrokosma un makrokosma korelāciju? Irēnas Stradiņas dzīve apliecina šīs izpratnes iespējamību.

Piemīņas izstādē 1976.gadā tika apkopots viņas radošais mantojums. Uldis Zemzaris, runājot par Irēnu Stradiņu, teica: «*Ne tikai mākslas darbi liek atcerēties Irēnu viņas piemīņas izstādē. Darbodamies kopā ar savu paaudzi, jau no bērnības ar Leo Kokli, J.R.Tillbergu studijā ar Zigmundu Zēbergu, Mākslas akadēmijā ar Hariju Veldri, Džemmu Skulmi, Nikolaju Karagodinū,*

Felicitu Pauļuku un daudziem citiem, viņas darbošanās, domas un centieni ir devuši atspulgu un kustību arī citiem...»⁷.

Irēna Stradiņa bija kreatīvi ievirzīta māksliniece. Viņas radošo darbību izgaismo mirdzošas pasāžas, kurās no filozofiskā redzes punkta ir dažādu dziļumu dzīves un mākslas dimensiju savijums, kas veido īpatnēju tandēmu. Viņas labākie darbi iekļaujas latviešu glezniecības kontekstā. Laiks ir apliecinājis, ka Irēnas Stradiņas māksla akceptē latviešu glezniecības tradīcijas uzsvāru uz harmoniju, demokrātismu un estētisko vērtību saskaņu.

Kāpēc mēs viņu atceramies? Lai atklātu tās vērtības, kas slēpjas ne vien viņas gleznās un zīmējumos, bet arī viņas personībā vispār, lai, skatot viņas darbus, mēs meditētu nevis par tiem, bet no tiem... Irēnas Stradiņas māksla nesasniedza augstāko virsotņu spožumu, taču kopumā tai piemīt īpašs valdzinājums, kas nekad nezudis.

"EVERYONE MUST FEND FOR HIMSELF..." (SUMMARY)

By Valentina Opalā

Irēna Stradiņa – painter and architect (1925.15.03.–1972.07.03.) was born in Riga, in a family of doctors. From 1936 till 1943 she attended the 2nd State Gymnasium in Riga. In 1943 she started studies at the art studio of professor J.R.Tillbergs. From 1944 till 1949 she studied at the State Academy of art of the Latvian SSR. She graduated with her diploma work «Pirogoff in Sevastopol». At the same time she studied architecture at the Faculty of Architecture of the Latvian State university (1944–1951). After graduating from the university she worked in the integrated plant «Māksla», at the State Planning institute, at the State Academy of art and at the Riga Applied Art school as a teacher, at the Pauls Stradiņš Museum of History of Medicine as an artist, in the plant «VEF» and in other places as constructor-designer and artist. Since 1957 she was member of the Artists' Union, since 1968 – member of the Union of Architects of the Latvian SSR. The objects of her painting were portraits, figurative compositions, still-lives and landscapes.

Valentīna OPALĀ

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs

Antonijas iela 1

Rīga VDP LV-1360

Latvija